

СЕНСИ КОРДОНІВ У НОВЕЛІСТИЦІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА

У статті досліджується сенс геополітичних, націокультурних, естетичних кордонів у новелістиці Л. Мосендза. Проаналізовано приклади функціонування відповідно особливої авторської естетики у контексті загальних філософських поглядів, вісниківського дискурсу зокрема та позатекстових факторів. Ілюстративним матеріалом слугують твори як першої збірки новел письменника «Людина покірна» (1937 р.), так і пізнішої – «Відплата» (1939 р.). Проблема порушується також на мовному рівні: простежується стратегія включення у текст іншомовних слів. Значну увагу приділено впливу вчення Д. Донцова та загалом націоналістичної ідеології, яка сприймає літературу як важливий дієвий механізм національного розвитку. Зазначено, що мала проза письменника у сенсі своєї виховної місії увиразнює належні межі, визначальні для читача як соціальної особи.

Ключові слова: новелістика Л. Мосендза; естетичні кордони; вісниківський дискурс; націоналістична ідеологія; виховна місія.

Перспективним видається дослідження кордонів як концепту дійсності у малій прозі Леоніда Мосендза. Актуальність рецепції визначають позатекстові фактори й особлива естетика вісниківського середовища.

Слід зважити на те, що Л. Мосендз творив у безцензурних умовах еміграції, тому не повинен був шукати алегорій, переносити певні проблеми в підтекст, двозначно висловлюватися і т. п. (як це змушені були робити письменники в радянських умовах), – він звик називати речі своїми іменами, тобто виражати думки вільно.

За ідеологічним походженням, особливостями світобачення та відчуттям власної ролі у літературному процесі творчість, і зокрема новелістика Леоніда Мосендза, є виразно націоналістичною.

Націоналізм як ідеологія основною своєю цінністю вважає націю. Утвердження нації, прагнення до збігу етнічних кордонів з кордонами політичними, за Е. Гелнером, і є основним принципом націоналізму [2, с. 156].

Ця ідеологія, яку, за С. Дюрінгом, «часто сприймають як форму свободи» [4, с. 744], поділяючись на два основні вияви – політичний та культурний, у центрі своєї уваги тримає саме культуру. Наголос на культурній своєрідності окремої нації є визначальною рисою націоналізму. Націоналістичний світогляд цілком свідомий того, що «без збереження своєї самобутньої культури нація втрачає своє обличчя (свою ідентичність) і приречена зникнути» (В. Лісовий) [6, с. 476].

Чи не основною формою культурного буття нації є література. У ній відображено історію народу, його

менталітет, прагнення й сподівання на майбутнє. Література виховує, організовує суспільство, впливає на суспільну думку та історичні процеси, а отже, є дієвим механізмом національного поступу. Відповідно на літературу покладається надважлива функція. Ентоні Д. Сміт каже про це наступне: «Націоналізм як ідеологія і символізм легітимізує будь-які контури культури, повсюдно закликає інтелігенцію перетворювати «низьку» культуру на «високу», усну культуру на письмову, на літературну традицію, аби зберегти для нащадків її фонд незамінних культурних вартостей» [13, с. 498]. Продовження цього судження знаходимо в С. Дюрінга: «Націоналізм супроводжує новітні держави, повністю виявляючи себе в суб'єктах, буття яких просочене їхньою національністю» [4, с. 744].

Проявом національної свідомості, на переконання Леоніда Мосендза-новеліста, є, наприклад, «відродження «черкаської» завзятості» в пору національно-визвольних змагань («Брат»). Або в страшний період постійної зміни влади «берегти склади» з матеріальними цінностями, при цьому мобілізуючи «усю свою енергію й хитрощі» («Роксоляна»). Національно свідомий герой Мосендза нестерпно почуває себе на чужині («Люди»), береже душу й вдачу власного народу від впливу чужої культури («Євшан-зілля»). Здоровим націоналізмом просякнуті публіцистичні відступи, якими є філософські міркування Давида, голови клубних зборів. Безпосередньо виконуючи виховну функцію, ці роздуми ідейно та художньо об'єднують різнопланові, різносюжетні твори.

Націоналістичне середовище, представником якого є Леонід Мосендз, у міжвоєнний період (20–30-ті

роки) виробило ряд чітких канонів, пов'язаних з естетикою художнього твору. Зокрема це волюнтаризм, європеїзм, мілітарність, політизація, пристрасна форма висловлювання, аскетизм, історіософізм тощо. Творчість письменника (особливо його новелістика), яскравого представника вісниківської квадриги, є безпосереднім утіленням сповідуваних принципів, адекватним відображенням проголошених суспільних ідей.

Сучасне українське літературознавство може розглядати вісниківство і як вияв антиколоніального культурного протистояння, як спробу відродження міфу національного визволення, як поборовання меж, що заважають розвитку нації. Політична заангажованість, ідеологічна виразність цього культурного поля, його естетичні норми презентували неповторний художній синтез, особливу свідомість, спровокували появу новоякісних художніх творів.

«Цей пафос, вольове напруження празької поетичної школи були... породжені не тільки духом донцовського «Вісника», а загальним кліматом епохи» [10, с. 28], – слова М. Неврлого слід доповнити міркуванням про те, що особлива вісниківська естетика, неоромантизм, природно живився тим «кліматом», адже існування українства всупереч несприятливим умовам вимагало відповідних надзусиль. Доречно згадати й думку О. Ольжича про відмінність українського та європейського духовного життя і поезії: «У нас ідеалізм і певність посідання найвищих правд, а поруч з цим матеріалізм Європи і мертво шукання за формою. Тут – войовничість, там – пацифістичні страхи і т. д. і т. д. Україна становить тепер в Європі окрему психологічну область» [11, с. 144].

У надрукованій в «Літературно-науковому віснику» статті «На Захід» Л. Лунца (за словами Д. Донцова, в ній відображено погляд редакції) декларується орієнтація на західну сюжетну прозу, відзначено вміння європейських письменників володіти складною, цікавою інтригою, фабулою [7]. Доречно зазначити, що Л. Лунц належав до так званого «Західного крила» петроградського об'єднання «Серапіонові побратими», яке [крило] у центр уваги ставило авантюрний гостросюжетний жанр – «західну новелу».

Про те, що подібні тенденції активно засвоювалися вісниківською естетикою, свідчать хоча б такі рядки з листа Є. Маланюка до Ю. Липи з приводу започаткування нового альманаху («Ми»): «Все мусить бути сильне, потентне, життєзбуджуюче. Проза – міцна, з кріпким кістяком сюжету, з конструктивним каркасом» [5, с. 101].

Щодо перспектив розвитку нашого красного письменства Леоніду Мосендзу належить абсолютно чітка й зрозуміла формула: «...Українська література не тоді стане світовою, коли свої проблеми інтернаціоналізує, а коли світові – зукраїнізує» [3, с. 93].

Одним із важливих складників «чинного націоналізму» є орієнтація на Захід та західну культуру. За Д. Донцовим, українська національна культура за своєю суттю нічим не відрізняється від культури держав Західної Європи. Ті ж цінності, ті ж особливості розвитку. Єдине, чого потребує наша культура – це не бути втягнутою під вплив російської. Найголовніше завдання при цьому – усвідомлення нашою нацією себе як частини Європи, обернення її лицем до західного світу (див. праці мислителя «Російські впливи на українську психіку» (1913 р.), «Справа Унії» (1916 р.),

«Культура розкладу» (1917 р.), «Підстави нашої політики» (1921 р.).

У малій прозі Леоніда Мосендза знаходимо творчий розвиток цих ідей. У збірці «Людина покірна», майже повністю присвяченій визвольним змаганням 1918–1921 рр., письменник подає цю боротьбу як протистояння Заходу і Сходу, європейського й азіатського. Причому, Захід – як втілення усталених норм життя, чогось рідного, Добра, й Схід – як втілення абсолютного Зла, що прийшло на нашу землю: «... Схід хотів наперед і назавжди помститися Заходові за свою азіатську підрядність» [9, с. 84] («Великий лук»). Звернімо увагу, серед ворогів – жодного позитивного персонажа. Подібно – в Олені Телігі:

О, краю мій, моїх ясных привітів

Не дістав від мене жодний ворог («Сучасникам»).

У Мосендза-новеліста це протистояння достатньо вмотивоване. «Сарана» є не просто «північною», вона є «розпаношеною», «зголоднілою». Зайди-окупанти не сприймаються насамперед менталітетно. Так, комісар «нахвалявся вигнати з нашої околиці впертий самостійницький хахлацький дух та навчити нас революційного розуму. А ввечорі той самий комісар, напившись і нажершись, як голодний собака, розвів свою п'яну московську душу та вилив переді мною свою любов (о, це слово!), до малоросійського борщу, сала, ковбаси, білого хліба і солодких українських дівчат» [9, с. 23] («Брат»). «Облудливі азіатські гасла» – проти «козацької люті», «відроджена українська завязіть» – проти «азіатської крові» («Великий лук»). Аби не «терпіти вже тих азіатських облич, що...засмерділи...очі» [9, с. 20], Мосендз кличе йти «на живна» («Брат»).

Новеліст устами свого героя стверджує європейську приналежність України. На запитання, «де саме» йому треба полагодити деякі приватні справи, американець, маючи на увазі Україну, відповідає: «В Європі» [9, с. 105] («Поверот козака Майкеля Смайльза»).

Схід для автора новели «Лист» є синонімом чогось недосконалого, не вартого уваги. Кохана, яка зрадила, обернулася для героя з «дівчини Золотого Заходу» в «панночку сірого Сходу». Хоч це, звичайно, іронія.

Чіткими й промовистими в малій прозі Леоніда Мосендза є мотиви «сильної нації». Такою є народ, що позбавлений ознак юрби («На утвор»). Крім «ласкавого неба, запашного повітря, чорної пухкої землі», нація, що дбає про майбутнє, повинна мати «залізні п'ястуки і сталеві ікла, щоб втинатися в хижацькі горла» [9, с. 24] («Брат»). Нації слід бути «вовком», а не «псом халабудним» (там же). Сила її у «старій душі», у вірі «своїм богам» («Євшан-зілля»).

«Національна свідомість, – пише П. Альтер, – насамперед у тих народів, яким доводиться ще тільки виборювати свою національну державу, спрямована, принаймні тимчасово, проти уявного супротивника, проти іншої нації, проти багатонаціональної держави, в якій та соціальна група чи нація живе» [1, с. 279]. Зрозуміло, що з цим може пов'язуватися загроза нетерпимості у ставленні до іншої нації (націй). Ставлення Л. Мосендза до чужих народів можна трактувати як нетерпиме лише тоді, коли вони є окупантами для українського, коли, як «сарана», лізуть нашою землею, аби мати українця за «дурня» («Брат»). У цьому разі чи то росіян, чи то євреїв, чи то малярів письменник «нагороджує» однозначними емоційно різкими

тропами: «зголодніла північ», «розпаношена північна сарана», «голодний собака», «п'яна московська душа» («Брат»); «якийсь семітський тип», «горбатий профіль» («Поворот козака Майкеля Смайльза»); «злюбні й кровожадні прислужники Москви», «озвірілі наймити крові» («Великий лук»).

Разом з тим у новелах Леоніда Мосендза можна знайти багато прикладів толерантності у національному питанні. Згадаймо епізод «гарного й навіть сердечного» прийняття Сковороди в університетських колах далекої від України Трнави, захоплення красою та чистотою міста (новела «Мінерва»). З долею доброзичливого гумору досить пікантно оцінено вдачу французьких жінок («Поворот козака Майкеля Смайльза»): «Ах, ті францужки! Вони мають нічим не виправдану властивість прив'язуватись до чоловіка заради його самого. Щоправда, й вони іноді варт того ж самого» [9, с. 106]. Детально передано особливий уклад життя американців («Поворот козака Майкла Смайльза»), згадано позитивну рису їхньої вдачі – вміння усміхатись співрозмовникові. Відзначимо, що у зображенні представників інших національностей Мосендз-новеліст керується загальнолюдськими принципами співіснування.

Герой новели «Люди» переконаний, що «людина – це твір одного лише з тобою племені» [9, с. 69], що лише у своїй державі ти не «чужинець» (повинен не бути ним). Чужина ж неможливо диктує свої жорстокі, але справедливі закони. Найбільша ж прикрість у тому, що вдома українці часто почуваються як чужинці.

Принцип розвитку центрального образу лежить в основі komponування матеріалу новели «Мінерва». Герой твору (Сковорода) весь час перебуває у центрі уваги. Конфлікт новели – це конфлікт у душі самого героя. Центральною є проблема вибору. Де зреалізуватись? Де докласти своїх рук? Де ти потрібніший? «На Батьківщині», – відповідає на ці питання новела. Значну частину оповіді складають враження, спостереження та роздуми головного персонажа, подані у формі потоку свідомості. Повторювана спонтанна думка з цього потоку: «Не тут, не тут...» – відтворює лейтмотив. Розповідь є суто епічним викладом: автор не використовує діалогів.

Місце дії збірки «Людина покірна» – поневолена окупантом Україна, насамперед – рідне авторові Поділля. Згадаймо принагідно помітну сюжетотвірну функцію, яку виконують деякі топоніми: річка Бог (Південний Буг) у новелі «Брат», місто Бар («Люди»), Поділля («Берладник»), Україна («Поворот козака Майкеля Смайльза»). Єдність місця у збірці «Відплата» простежується менше – це різні куточки Європи (Венеція, Німеччина, Угорщина), полонецький степ. Тут на перший план виходить ідейна спорідненість творів.

За зізнанням самого Леоніда Мосендза, на його творчість значний вплив справив Гі де Мопассан, автор близько 300 новел, мала проза якого якраз характеризується гостротою та динамічністю сюжетів, різким зіткненням характерів, драматичним напруженням дії, використанням прийому контрасту тощо. Французький письменник дотримувався думки, що вартість твору «... не в тому, щоби збудити або причарувати, не в захопливому початку або зворушливій катастрофі, а в умілому поєднанні достовірних дрібних фактів, які виявлять кінцевий смисл твору» [8]

(передмова до роману «П'єр і Жан»). До речі, уже згадуваний Л. Лунц у друкованій в «ЛНВ» статті «На Захід» звертає увагу сучасників на Мопассана як яскравого представника західної традиції майстерної інтриги, цікавої фабули [7, с. 361].

Загалом питання родинної, національної належності звучить у малій прозі Л. Мосендза досить гостро. Констатуємо не тільки соціальну, а й біологічну його складову. Так, старий Бенед не вважає за потрібне застосовувати слово «люди» (мова про новелу з такою ж назвою) до представників інших національностей. Автор висловлює думку, що українець-емігрант теж не є повноцінною «людиною». Вороже несприйняття расової вишесті над українцями представниками інших національностей концентрує автор у новелі «Укрита злість, облудлива покірність...». Зустріч персонажа зі зграєю собак видається цілком промовистою метафорою, а у контексті всієї малої прози письменника звучить символічно. Не доводиться говорити, отже, про національну нетерпимість, бо гнів спрямовано проти окупанта або проти людей із психологією окупанта.

Задоволення пана-зайди («Люди») українською кухнею передано автором так, аби викликати відразу: «І він ковтав слину, облизувався, пляцав язиком...» [9, с. 72].

Щодо пласту іншомовних слів, які активно функціонують у новелістиці митця-вісниківця, то, як слушно зауважує В. Просалова, «стратегічно важливою є форма включення «чужого» слова у текст, його помітність, можливість розпізнання. Строкате іншомовне середовище, в якому працювали українські письменники-емігранти, створювало сприятливий ґрунт для чужомовних включень в україномовні тексти. Нерідко ці включення мали підсвідомий характер і оформлялися згідно з українським правописом 1929 року. Вони свідчили, з одного боку, про вплив чужомовного континууму, а з іншого – про певний рівень акліматизації у ньому» [12, с. 111]. Варто уточнити лише, що «Літературно-науковий вісник» та «Вісник» Д. Донцова підтримували т. зв. західноукраїнську правописну традицію, а український (скрипниківський харківський) правопис 1929 р. (в тому ж році затверджений Науковим товариством ім. Шевченка у Львові) компромісно враховував галицькі мовні реалії. Цим нормам відповідають і тексти двох збірок Л. Мосендза: «Людина покірна» (1937 р.) та «Відплата» (1939 р.). Прагнучи зацікавити читача, автор вдається до застосування слів зі словацької (чеської) мов («льстиві греці», керовник, грач), польської («справоздання»), англійської («стейт»), французької («мелянж»), ідиш («гої») тощо; інколи використовує іншомовну графіку (в тім числі у назвах творів): «Homo lenis», «I'ha pagata», «en gros», «Nebenfach»; Pace, pace presto; Ultima Thule, hominum sapientium, hominum animalium, tuberculosa miliaris, Nada, Angelus'a тощо). При цьому авторські пошуки логічно найдоцільнішого мовного матеріалу засвідчують інтелектуальний рівень та рівень мовної компетенції адресанта та адресатів мовлення.

Таким чином, новелістика Л. Мосендза, виконуючи виховну місію, увиразнюючи певні геополітичні, націокультурні та естетичні кордони міжвоєнної доби, визначає позиційні рамки широкого кола читачів.

Список використаних джерел

1. Альтер П. Нація: проблема визначення / Петер Альтер // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Ернест Гелнер // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с.
3. Данський О. [Чайковський Данило]. Леонід Мосендз про еміграційну літературу / О. Данський // Визвольний Шлях. – 1954. – № 1. – С. 90–95.
4. Дюрінг С. Література – двійник націоналізму? / С. Дюрінг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [За ред. М. Зубрицької]. – Л. : Літопис, 2001. – С. 744–745.
5. Листи Євгена Маланюка до Юрія Липи. Из варшавського архіву // Дзвін. – 1997. – № 11–12. – С. 101–106.
6. Лісовий В. С. Що таке національна (українська ідея)? / В. С. Лісовий // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с.
7. Лунц Л. Н. На Захід / Л. Н. Лунц // Літературно-науковий вістник. – 1924. – Кн. VII–IX. – С. 357–366.
8. Мопассан Ги де. О романе [Електронний ресурс] / Ги де Мопассан // Пьер и Жан / Мопассан Ги де. – М. : Изд. худ. лит., 1974. – Режим доступу : <http://lib.ru/INPROZ/MOPASSAN/mopasan4.txt>.
9. Мосендз Л. М. Людина покірна (Homo lenis) / Л. М. Мосендз. – Л. : Видавець Іван Тиктор, 1937. – 126 с.
10. Неврлий М. Я. Празька поетична школа / М. Я. Неврлий // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 21–28.
11. Ольжич О. Два світовідчужання / О. Ольжич // Незнаному воякові / Ольжич О. – К. : Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 139–144.
12. Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи [Електронний ресурс] / В. А. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с. – Режим доступу : <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/ProsaloVA.pdf>.
13. Сміт Е. Д. Територіальні та етнічні націоналізми / Е. Д. Сміт // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с.

В. А. Радзівський,

Ровенская классическая гимназия «Престиж», г. Ровно, Украина

СМЫСЛЫ ГРАНИЦ В НОВЕЛЛИСТИКЕ ЛЕОНИДА МОСЕНДЗА

В статье исследуется смысл геополитических, нациокультурных, эстетических границ в новеллистике Л. Мосендза. Проанализированы примеры функционирования в соответствии с особой авторской эстетикой в контексте общих философских взглядов, висныковского дискурса и внетекстовых факторов в частности. Иллюстративным материалом служат произведения как первого сборника новелл писателя «Homo lenis» (1937 г.), так и поздней – «Отплата» (1939 г.). Проблема рассматривается также на языковом уровне: прослеживается стратегия включения в текст иностранных слов. Значительное внимание уделено влиянию учения Д. Донцова и вообще националистической идеологии, которая воспринимает литературу как важный действенный механизм национального развития. Отмечено, что малая проза писателя в смысле своей воспитательной миссии подчеркивает надлежащие пределы, определяющие читателя как социальную личность.

Ключевые слова: новеллистика Л. Мосендза; эстетические границы; висныковский дискурс; националистическая идеология; воспитательная миссия.

V. A. Radziewsky,

Rivne classical gymnasium «Prestige», Rivne, Ukraine

THE SENSE OF BORDERS IN THE SHORT STORY OF LEONID MOSENDZ

This article explores the boundaries, the limits as a concepts of reality in the small prose of Leonid Mosendz. The relevance of reception is defined by special aesthetics of vistnykism and some non-textual factors. This research is dictated by the need for further sustained interest in contemporary literary criticism, partly discussed question in particular, and extraordinary Mosendz's creativity as a whole. Only indirectly this research deals with writings of I. Nabytovych, O. Bagan, V. Prosalova, I. Rusnak, O. Omelchuk and others. The examples of functioning geopolitical, national, and cultural aesthetic boundaries are analyzed in the context of general philosophical views and vistnykism discourse in particular. Two short stories collections of such genre are under consideration: *Homo lenis* (1937) and *Revenge* (1939). A problem is also raised in the linguistic plane, due to the traced strategy of including the borrowed words in the text. The intellectual level and the level of linguistic competence of a sender and recipients are analyzed. A powerful impact on the aesthetics of the works of nationalist ideology is traced, including the views of Dontsov, the author of a number of fundamental works and long standing chief editor of vistnykivtsi. Mosendz's work is perceived as a part of the cultural field, ideological norms of which provoke conquering certain conceptual limits, and boundaries that prevent the development of the nation. This article indicates that Mosendz's short story in terms of its educational mission underlines appropriate boundaries that are crucial for the reader as a social entity.

Key words: short story of L. Mosendz; aesthetic boundaries; nationalist ideology; vistnykism discourse; educational mission.